

Marcin Wałdoch

Sprawa o szpiegostwo Józefa Maculewicza, podkomisarza Straży Celnej w Chojnicach w dokumentach instytucji bezpieczeństwa II RP (1924–1925) : struktura afery szpiegowskiej

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 10, 451-466

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marcin Wałdoch*

Sprawa o szpiegostwo Józefa Maculewicza, podkomisarza Straży Celnej w Chojnicach w dokumentach instytucji bezpieczeństwa II RP (1924–1925). Struktura afery szpiegowskiej

Wprowadzenie

Szczególnym bodźcem do podjęcia analizy zaprezentowanych materiałów archiwalnych był fakt braku ich reprezentatywności w publikacjach dotyczących historii Chojnic i ziemi chojnickiej¹, czy działalności placówki polskiego wywiadu w tym mieście w latach międzywojennych². Brak też wzmianek o sprawie w lokal-

* Mgr Marcin Wałdoch, Uniwersytet Gdański.

¹ Por. „Zeszyty Chojnickie” (1964–2013); *Polityka regionalna i historyczna a historyczna i obronna świadomość Polaków*, red. J. Knopek, A. Marcinkowski, Chojnice 2001; *Instytucje porządku publicznego na terenie powiatu chojnickiego w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2005; *Rola starosty w administracji zespolonej na przykładzie powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek, Chojnice 2006; *Rola i znaczenie granicy polsko-niemieckiej na odcinku chojnickim w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2007; *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2010.

² Por. W. Skóra, *Placówki wywiadu polskiego w Chojnicach: przyczynek do dziejów Pomorza Zachodniego i Nadwiślańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, Poznań 2011; idem, *Placówka w Chojnicach. Z działalności wywiadu polskiego na Pomorzu Zachodnim w dwudziestoleciu międzywojennym*, Słupsk – Chojnice 2006. Jedyna wzmianka o aferze szpiegowskiej z udziałem Józefa Maculewicza (nazwana poprawnie szpiegostwem wojskowym) w literaturze znajduje się w: B. Sprengler, *Policja państwowa w służbie kontrwywiadu*, [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Kraków 2011, s. 140. Niestety, Bolesław Sprengler, podobnie jak Wojciech Skóra, umieszcza osobę J. Maculewicza, podkomisarza Straży Celnej w Chojnicach, w kontekście afer szpiegowskich na rzecz Niemców. Wcześniej niż ci dwaj badacze na sprawę J. Maculewicza zwrócił uwagę (choć też napisał o niej w błędny sposób) Henryk Kopczyk, zob. H. Kopczyk, *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920–1933*, Gdańsk 1970, s. 116. Czytamy tu: *Z dokumentów archiwalnych wynika, że w pierwszej połowie 1925 r. toruńska policja polityczna wykryła i zlikwidowała kilka siatek szpiegowskich wywiadu niemieckie-*

nym dzienniku (polskojęzycznym), jakim w latach dwudziestych XX w. był w Chojnicach „Dziennik Pomorski” i jego mutacji wiejskiej „Lud Pomorski”³.

Materiał empiryczny

Dobór materiałów poddanych analizie był zupełnie przypadkowy i taki charakter miało ich znalezienie w archiwum. Stało się to podczas kwerend materiałów archiwalnych, które miały posłużyć do zaprezentowania syntetycznej pracy o realiach społeczno-politycznych na ziemi chojnickiej w latach międzywojennych. Zaprezentowane studium operuje na pewnym „wycinku” materiału źródłowego, brak bowiem pewności o istnieniu jakichkolwiek dodatkowych dokumentów w poruszanej sprawie poza tymi, jakie odnalezione zostały w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Gdańsku, Poznaniu oraz Archiwum Akt Nowych. Na sprawę Maculewicz nie rzuciła też żadnego nowego światła kwerenda materiałów zgromadzonych w Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie i w Centralnym Archiwum Woj-

*go, które swoim zasięgiem działania obejmowały nie tylko województwo pomorskie, lecz rozprze-
strzeniały się i na inne tereny. Można tu wymienić chociażby takie sprawy jak: Wyderkiewicza
prowadzącego wywiad wojskowy w „korytarzu pomorskim” i województwie łódzkim, Maculewicz
uprawiającego szpiegostwo polityczne w Wielkopolsce i na Pomorzu, a także w województwie
łódzkim i warszawskim oraz Wojciechowskiego operującego na Poznańskiem i na Pomorzu, gdzie
kierował szeroko rozgałęzioną siecią szpiegowską składającą się z kilkudziesięciu agentów, z któ-
rych 8 aresztowano. Brak obszerniejszych materiałów źródłowych nie pozwala na szersze opraco-
wanie przytoczonych wyżej afer wywiadowczych. W kontekście zaprezentowanego w tej książce
materiału, jasne będzie, że żaden z przytoczonych naukowców nie pochylił się w sposób systema-
tyczny nad sprawą o szpiegostwo, jaką prowadziły instytucje bezpieczeństwa II RP przeciwko
J. Maculewiczowi.*

³ Zbiór numerów „Dziennika Pomorskiego” i „Ludu Pomorskiego” znajduje się w Muzeum Historyczno-Etnograficznym w Chojnicach. „Dziennik Pomorski”, wydawany od 1.11.1923 r. w Chojnicach (wraz z bratnim tytułem „Lud Pomorski”), stanowił kontynuację wcześniej wydawanej gazety (od 1921 r.) pt. „Dziennik Chojnicki”. Gazeta wychodziła do końca sierpnia 1939 r. Właścicielem i pomysłodawcą był Władysław Schreiber, jeden z najzamożniejszych mieszkańców miasta, działacz narodowy, członek wielu organizacji społecznych. Po 1928 r. chojnicka gazeta zyskała na randze, bowiem jej wydawca był zrzeszony w Polskim Związku Wydawców Dzienników i Czasopism. „Dziennik Pomorski” wychodził sześć razy w tygodniu w latach 1925–1926, a jej nakład wynosił 1800–1950 egzemplarzy. Konotacje miał wyraźnie narodowe, a ludzi w nim pracujących i z nim współpracujących wiele wiązało ze środowiskami skupionymi wokół innych pism zaliczanych przez historyków do grona „endeckich”, np. „Kuriera Poznańskiego”. W dużej mierze w pierwszym okresie wydawniczym pismo na podłożu ideologicznym było związane z Związkiem Ludowo-Narodowym (ZLN) stanowiącym część szeroko rozumianej Narodowej Demokracji. Sympatie te były ściśle związane z postawami politycznymi mieszkańców regionu, którzy w większości byli stronnikami ZLN. Pismo w sposób zjadliwy prowadziło nagonkę antyżydowską. Wszystkie te tytuły cieszyły się sporym autorytetem na Pomorzu. Zob. T. Myszka, „Dziennik Pomorski”, „Lud Pomorski” i ich dodatki (1923–1939), [w:] *Prasa chojnicka wczoraj i dziś (1912–2005)*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2005, s. 11–14, 20–22.

skowym⁴. Pewnym usprawiedliwieniem i wyjaśnieniem takiego podejścia może być praktyka zbierania danych stosowana przez znanego socjologa Ervinga Goffmana, który tak pisał: *Te dane mają inną słabość. Zbierałem je przez lata na chybił trafił, stosując zasady wyboru tajemnicze dla mnie samego, które w dodatku zmieniały się z roku na rok i których nie potrafiłbym odtworzyć, choćbym chciał*⁵. Pomimo wskazanych słabości autor starał się z pełną pieczołowitością przeprowadzić kwerendy we wskazanych placówkach dla umożliwienia Czytelnikowi weryfikacji wynikłych ustaleń.

Wytworzenie dokumentów, jak i sama sprawa, nastąpiło w latach 1924 i 1925. Postępowanie w całości dotyczyło sprawy o szpiegostwo prowadzonej przez Policję Państwową (w tym Policję Polityczną)⁶ oraz takie instytucje, jak Ekspozytura II Oddziału Sztabu Generalnego w Gdańsku oraz Sąd Okręgowy i Prokuratura w Chojnicach wobec Józefa Maculewicza, który pełnił do września 1924 r. służbę w Inspektoracie Straży Celnej w Chojnicach w stopniu podkomisarza.

Uczestnicy dyskursu

Wyjątkową trudność sprawia identyfikacja konkretnych (fizycznych) postaci w gąszczu pseudonimów i fałszywych nazwisk. Z analizy setek dokumentów wyłania się jednak obraz efektów prac polskiego aparatu bezpieczeństwa w postaci zdekonspirowania konkretnych osób działających na szkodę Polski. Wynikiem podjętej próby jest, być może niedoskonała, lista uczestników dyskursu w związku ze sprawą o szpiegostwo prowadzoną przeciwko Józefowi Maculewiczowi. Z raportów polskich służb wynika, że drogą pocztową przekazywano pomiędzy placówkami, ekspozyturami zdjęcia rozpracowywanych szpiegów bolszewickich, niestety nie

⁴ W Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie nie odnaleziono dokumentacji Policji Politycznej – Ekspozytura Chojnice, a w zachowanych dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego również nie znaleziono materiałów adekwatnych do tematyki poruszanej w niniejszym artykule. Jak wynika też z korespondencji autora z Komendą Główną Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie z dnia 22.03.2013 r., w zasobach archiwum nie ma akt – teczeki personalnej funkcjonariusza Straży Celnej Józefa Maculewicza, a po wynikach kwerendy, o której został autor poinformowany w piśmie płk. SG dr. Ryszarda Techmana z dnia 18.04.2013 r. w zbiorach Archiwum SG nie odnaleziono żadnych informacji o służbie Maculewicza w formacjach granicznych.

⁵ Zob. J. Szacki, *Słowo wstępne*, [w:] E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2008, s. 17.

⁶ Oceniając wiarygodność źródeł policyjnych w odniesieniu do raportów społeczno-politycznych tworzonych przez Policję Państwową, niektórzy z historyków są sceptyczni. Wskazują, że autorzy tych dokumentów – policjanci mieli tendencję do wyolbrzymiania niektórych zjawisk życia społeczno-politycznego. Por. B. Sprengel, *Policja Państwa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011, s. 23–24.

zachowały się one w zbiorach archiwalnych (oprócz jednego, prezentowanego w tym artykule), a z pewnością mogłyby być pomocne w identyfikacji konkretnych osób i w rekonstrukcji toku dochodzenia ich tożsamości. Wykonano zdjęcia między innymi rozpracowywanych: Józefa Maculewicza⁷, Stanisława Reuta jako Backschta vel Wickmana i innych. Szpiegdy posługiwali się wszelkimi dostępnymi środkami dla maskowania swej faktycznej tożsamości.

Józef Maculewicz

Sprawa o podejrzenie szpiegostwa na rzecz obcego państwa⁸ wobec Józefa Maculewicza, podkomisarza (porucznika) Straży Celnej⁹ w Chojnicach¹⁰ została wszczęta przez Ekspozyturę Policji Politycznej w Chojnicach w 1924 r. dokładnie 19.09.1924 r. Jako powód podawano fakt prowadzenia przez Maculewicza kosztownego trybu życia, nieproporcjonalnie do jego uposażenia, częste wyjazdy i niezwykle dużą ilość korespondencji wychodzącej i przychodzącej na jego nazwisko¹¹. Faktycznie jednak zbieranie danych z wywiadu środowiskowego rozpoczęło się już kilka dni wcześniej. Sprawą Maculewicza interesował się Sztab Generalny Wojska Polskiego i Ministerstwo Spraw Wojskowych¹². Według historyka Wojciecha Skóry, Maculewicz był jakoby jednym z siedmiu agentów pracujących dla placówki wywiadowczej w Ekspozyturze nr 3 II Oddziału SG w Chojnicach na odcinku niemieckim i tak miał być zarejestrowany w grudniu 1924 r.¹³ przez por. Józef Leśniewskiego vel „Lessera” – szefa chojnickiej placówki. Wydaje się jednak, że jest to założenie niewłaściwe w świetle prezentowanych w niniejszym artykule dokumentów.

⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), akta Okręgowej Komendy Policji Państwowej w Toruniu (dalej: OKPP Toruń), sygn. 183/312.

⁸ Uważano, że Maculewicz działał przeciwko Polsce zarówno na rzecz Niemiec jak i Rosji. Por. APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/349. Zaangażowanie władz państwowych w przeciwdziałanie szpiegostwu na rzecz Rosji Sowieckiej było ogromne, np. w 1924 r. aresztowano na terenie Polski 389 osób podejrzanych o szpiegostwo na zlecenie bolszewików. Zob. B. Sprengler, op. cit., s. 141.

⁹ Straż Celna istniała do roku 1928, następnie jej obowiązki przejęła Straż Graniczna.

¹⁰ W najstarszej zachowanej liście funkcjonariuszy Straży Celnej w Chojnicach z 1926 r. nie znajdziemy już nazwiska podkomisarza Józefa Maculewicza. Wcześniejsze listy pracowników Straży Celnej z Chojnic niestety nie zachowały się. Wnioskować z tej listy można jedynie, że liczba funkcjonariuszy w chojnickim komisariacie Straży Celnej oscylowała wokół 30. Zob. Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Dyrekcja Cei w Poznaniu 1919–1939 (dalej: DCP), sygn. 3, s. 109–111.

¹¹ APB, OKPP Toruń, sygn. 183/389, sprawozdanie OKPP Toruń o sprawie Maculewicza z 3.03.1925 r.

¹² APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/297.

¹³ W. Skóra, op. cit., s. 86.

Józef Maculewicz¹⁴ urodził się 27.07.1888 r. w Wilnie¹⁵. Do Chojnic przybył 1.03.1924 r. z Grudziądza (według wpisu w miejskiej księdze meldunkowej w Chojnicach, aczkolwiek według raportu tutejszej policji politycznej Maculewicz do Chojnic został przeniesiony z Łasina – powiat Grudziądz pod koniec stycznia 1924)¹⁶ i wraz z małżonką Eugenią Maculewicz zamieszkiwał tu przy ulicy Dworcowej 2. Formalnie pełnił funkcję pomocnika Inspektora Straży Celnej w Chojnicach¹⁷. Poprzez działania wywiadowcze ustalono, że przybył do Chojnic już w styczniu, a nie – jak podawał – w marcu 1924 r. Podobnie też nie wskazywał dokładnie miejscowości, z której przybył. Był nią nie (jak ogólnie podawał) Grudziądz, a Łasin¹⁸. Podobnie pewne wątpliwości pojawiły się w związku z jego żoną, która podała w Urzędzie Stanu Cywilnego nazwisko panięskie Maculewicz.

Rysunek 1. Ulica Marszałka Józefa Piłsudskiego 2–4 w Chojnicach, do marca 1935 r. nosiła nazwę Dworcowa. W kamienicy tej, na drugim piętrze, mieszkał Józef Maculewicz wraz z małżonką w latach 1924–1925

Źródło: archiwum autora.

Policja polityczna twierdziła, że była to próba zatajenia prawdziwego nazwiska panięskiego Eugenii, która według poufnych informacji była córką jednego z rosyjskich dygnitarzy¹⁹. Kolejną zagadką, choć według policji politycznej świadomie

¹⁴ Ciekawostką może być fakt, że według „Poufnego Przeglądu Inwigilacyjnego” z 25.10.1924 r., Policja poszukiwała niejakiego Józefa Maciulewicza, który był obywatelem rosyjskim i zanim zaczęto go poszukiwać, przebywał w powiecie błońskim. Według danych Policji zmienił miejsce zamieszkania bez zezwolenia. Zob. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komenda Główna Policji Państwowej 1919–1939 (dalej: KGPP), sygn. 2003.

¹⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/157.

¹⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/242.

¹⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/226, raport, Chojnice 12.09.1924 r.

¹⁸ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/226-227, raport, Chojnice 16.09.1924 r.

¹⁹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/239.

inspirowaną przez Maculewicza i jego żonę, była informacja o tym, jakoby w drodze z Rosji do Polski pozostawili znajomemu w Wilnie auto do sprzedaży, z czego mieliby uzyskać 5000 złotych. Była to informacja niesprawdzona, jednak zasługuje na uwagę to, że Maculewiczowie prawdopodobnie musieli do Polski przybyć w okresie po wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r.

Według szefa Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Generalnego w Gdańsku, rotmistrza Karola Dubicz-Penthera Maculewicz był członkiem sowieckiej szajki szpiegowskiej Zakrzewski – Stein²⁰ operującej na Polskę z Gdańska. Tego faktu nie potwierdził komisarz RP Wydziału Wojskowego Referatu Informacyjnego w Gdańsku²¹ i w świetle pozostałych dokumentów wydaje się, że był to błędny wniosek. W toku późniejszego dochodzenia określono, że była to szajka szpiegowska Wickmann – Maculewicz – Sujewas (w rzeczywistości można raczej pisać o szajce Reut – Maculewicz) trudniąca się, poza szpiegostwem na rzecz Niemiec i Rosji, fałszowaniem paszportów i wywozem obywateli polskich za granicę²². Od końca sierpnia 1924 r. Maculewicz współpracował również fikcyjnie (o fikcyjności swego zaangażowania, wynikającego z instrumentalnego posługiwania się jego osobą, nie wiadział w owym czasie)²³ z Oddziałem II Sztabu Generalnego pod pseudonimem Jan Stopa²⁴. Maculewicz w toku sprawy przyjął rolę podwójnego agenta i współdziałał tak z Sowietami, jak i Polakami, a pośrednio też z Niemcami²⁵. Tym samym był zakwalifikowany przez polskie instytucje bezpieczeństwa jako osoba *podejrzana o szpiegostwo na rzecz państw obcych*²⁶. Podawał, w rozmowach z funkcjonariuszami bezpieczeństwa publicznego, że jest z zawodu inżynierem samochodów²⁷. Jego przypadek powinien być też rozważany w kontekście powszechnego, wśród wywiadów państw obcych, przekonania o głębokiej korupcji w Polsce, ułatwiającej działalność wywiadowczą na jej terenie²⁸.

Na schemacie (rys. 2) przedstawiono Wickmana i Lebidjewa jako dwie osoby o różnej tożsamości. Wydaje się to być zgodne z prawdą, aczkolwiek w raportach instytucji bezpieczeństwa RP jednocześnie wskazywano, że pismo Wickmana i Lebidjewa jest łudząco podobne. Dlatego w niniejszym artykule przyjęto, że była to jedna i ta sama osoba²⁹.

²⁰ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/390.

²¹ Ibidem, s. 2.

²² APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/380.

²³ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/389.

²⁴ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/273, s. 2.

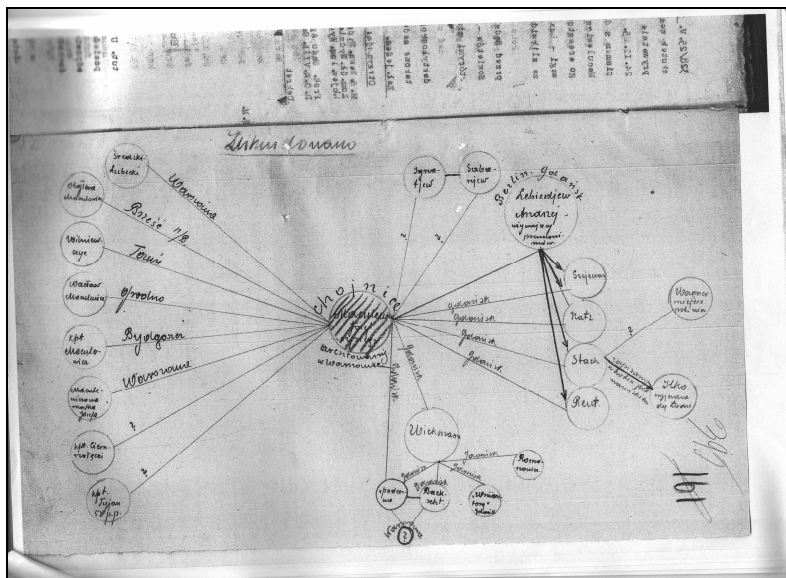
²⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/287.

²⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/233.

²⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/288.

²⁸ K. Halicki, *Działalność policji politycznej w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1939*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2011, nr 4, s. 66.

²⁹ Por. APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/320.

Rysunek 2. Schemat siatki szpiegowskiej, której członkiem był Józef Maculewicz

Źródło: APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/396

Stanisław Reut

(Andrzej Lebedjew³⁰ vel Stanisław Reut³¹, Sujewas, Stach, Katz, Wickman, Podeszwa, Ilke, Bacscht, Andrzej³²)

Według informacji polskich, porucznik rezerwy Wojska Polskiego Stanisław Reut miał być w latach wcześniejszych agentem francuskim w Berlinie – takie były ustalenia por. Grodzieńskiego z Oddziału II Sztabu Generalnego przekazane kierownikowi „dwójkarzy” por. Skrzetuskiemu w Chojnicach³³. Po I wojnie światowej podjął zadania dla wywiadu bolszewickiego i działał z dwóch ośrodków – Berlin

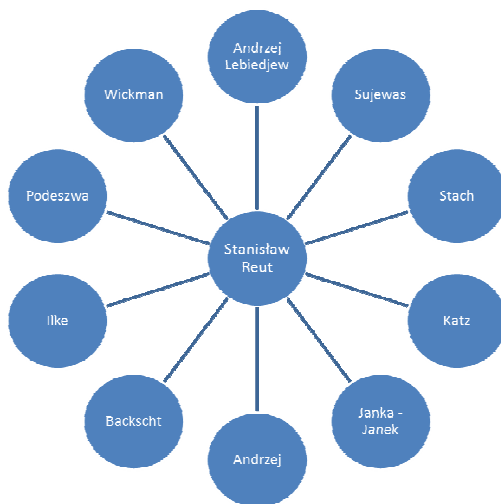
³⁰ Pod nazwiskiem Lebedjew (Lebedjewa) zidentyfikowany był generał, który prowadził w Wolnym Mieście Gdańsku organizację byłych oficerów rosyjskich, był na usługach monarchistów i pracował najczęściej dla Piotra Nikołajewicza Wrangla, który go finansował. Lebedjew stał na czele monarchistów rosyjskich, którzy w 1924 r. stanowili największą organizację rosyjską w Gdańsku. Być może Maculewicz pracował pośrednio właśnie dla niej. Zob. K. Halicki, op. cit., s. 63, 67.

³¹ Nazwisko Reut w dokumentach instytucji bezpieczeństwa II RP było zapisywane też jako Reuth. Por. APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/398.

³² To, że wszystkie te nazwiska – pseudonimy należały do jednej osoby, policja polityczna stwierdziła 23.11.1924 r. dzięki obserwacji J. Maculewicza dokonywanej podczas jego pobytu w Gdańsku. Zob. APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/300.

³³ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/390.

i Gdańsk. Można przyjąć na podstawie zgromadzonego materiału, że Stanisław Reut to prawdziwa tożsamość omawianego agenta, który w trakcie działań operacyjnych występował jako Andrzej Lebidjew, Sujewas, Stach, Katz, Wickman, Podeszwa oraz Ilke. Reut był rozpoznany jako Sujewas, między innymi 11 grudnia, przez jednego z chojnickich funkcjonariuszy policji politycznej³⁴.

Rysunek 3. Faktyczny diagram prezentujący tożsamość główną – Stanisław Reut oraz nazwiska i pseudonimy, pod którymi działał współpracownik Józefa Maculewicza w Wolnym Mieście Gdańsku

Źródło: opracowanie własne.

Reut vel Andrzej Lebidjew: Andrzej Lebidjew miał być, według relacji Maculewicza złożonej por. B. Skrzetuskiemu, jego dawnym znajomym Rosjaninem pracującym dla wywiadu sowieckiego, byłym oficerem armii rosyjskiej. Służyć miał u generała Bałachowicza, oficera Białej Armii³⁵, który podczas swego pobytu w Gdańsku w dniach 21–25.08.1924 r.³⁶ za kwotę 1000 dolarów amerykańskich proponował Maculewiczowi współpracę na rzecz Rosji sowieckiej³⁷. Według informacji, jakie zdobył polski wywiad, pod nazwiskiem Lebidjew krył się członek sowieckiej misji handlowej w Berlinie³⁸. Jednocześnie, bazując na informacjach przekazanych policji politycznej przez por. B. Skrzetuskiego z Oddziału II SG, stawiano tezę, że S. Reut był wcześniej agentem francuskim w Berlinie, posługuje się też

³⁴ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/342.

³⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/273; Chodzi prawdopodobnie o Stanisława Bułak-Bałachowicza lub o jego brata Józefa Bułak-Bałachowicza, którzy byli Białorusinami służącymi w Białej Armii przed 1920 r.

³⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/234.

³⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/389.

³⁸ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/390.

pseudonimami Stach i Katz oraz podjął pracę na rzecz wywiadu bolszewickiego bazującego w Berlinie i Gdańsku³⁹. W toku dalszego postępowania ustalono, że Andrzej Lebidjew to autentyczna osoba, mieszkająca od kilku lat w Berlinie i będąca członkiem sowieckiej misji handlowej w stolicy Niemiec⁴⁰. Lebidjew był oficerem armii rosyjskiej w 1920 r. Ustalono również, że w trakcie dochodzenia zamieszkiwał w Oliwie przy Bahnhofstrasse 10 w hotelu Deutscher Hof⁴¹ pod nazwiskiem Sujewas⁴².

Reut vel Sujewas: W Gdańsku Reut zamieszkiwał w Oliwie, w hotelu Deutscher Hof 10 jako rezydent Sujewas, tam też podejmował na spotkaniach Józefa Maculewicza. Według raportu, jaki we wrześniu 1924 r. Józef Maculewicz złożył w Chojnicach por. Bolesławowi (lub Bogusławowi)⁴³ Skrzetuskiemu⁴⁴, Sujewas vel Lebidjew miał być byłym oficerem armii rosyjskiej walczącym w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r.⁴⁵

Reut vel Stach: Pseudonimem Stach Reut posługiwał się podczas wymiany korespondencji z Józefem Maculewiczem⁴⁶. Stach miał być znajomym Maculewicza z okresu studiów w Rosji⁴⁷.

Reut vel Katz (Kac): Reut posługiwał się nazwiskiem Katz (lub Kac) w Gdańsku, najczęściej na użytek prowadzonej korespondencji⁴⁸.

Reut vel Wickman: Wickman to kolejne nazwisko „przykrywka” dla Lebidjewa, szczególnie dla ukrycia jego działalności i znajomości handlowych, stanowiących z kolei kamuflaż działań operacyjnych realizowanych poprzez firmę Wniesz-torg⁴⁹ działającą jako biuro handlowe w Gdańsku. Taką wiedzę zdobyli o Wickma-

³⁹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/265.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/391. Hotel Deutscher Hof mieścił się w międzywojniu w Oliwie – przy dzisiejszej ulicy Grunwaldzkiej w Gdańsku Oliwie.

⁴² APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/273.

⁴³ Zob. W. Skóra, op. cit., s. 53–54.

⁴⁴ Skrzetuski był dowódcą Posterunku Oficerskiego (Placówki Wywiadowczej) w Chojnicach Ekspozytury II Oddziału Sztabu Generalnego w Poznaniu.

⁴⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/391.

⁴⁶ Por. APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/247; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/399; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/398; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/235 .

⁴⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/389.

⁴⁸ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/235.

⁴⁹ O Wniesztorgu Andrzej Peplowski pisze jako o jednej z dwóch centralnych struktur handlu zagranicznego ZSRS w Polsce w latach trzydziestych, jasno wskazując, że był on dogodną bazą do działań wywiadu sowieckiego wymierzonych w Polskę. Zob. Andrzej Peplowski, *Wojna o tajemnice. W tajnej służbie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1944*, Kraków 2011, s. 159. Gdańska filia Wniesztorgu już w 1923 r. była przedmiotem zainteresowania polskich służb wywiadowczych w tym mieście. Jak wynika z korespondencji między Departamentem Politycznym Komisarza Generalnego RP w Gdańsku a Ministerstwem Spraw Zagranicznych, MSZ tolerowało agenturalną

nie funkcjonariusze Ekspozytury Policji Politycznej w Chojnicach⁵⁰. Natomiast w korespondencji pracowników Ekspozytury Urzędu Śledczego w Toruniu Wickman (występujący też jako Wikmann) został rozpoznany jako szpieg niemiecki operujący z Gdańska na teren Polski. Miał się też starać o uzyskanie polskiego dowodu osobistego⁵¹.

Reut vel Podeszwa: Podeszwa to nazwisko i jednocześnie pseudonim Lebedjewa związany z jego pozorowaną działalnością. Paszportem na takie właśnie nazwisko miał się on posługiwać podczas swych wyjazdów z Wolnego Miasta Gdańska do Polski, co wynikało z informacji przekazywanych przez konfidentów polskiego wywiadu⁵². Zamieszkiwać miał w Gdańsku pod adresem Krebsmarkt 4/5, był to też adres Wniesztorgu w Gdańsku⁵³.

Reut vel Ilke: Pod nazwiskiem Ilke w hotelu Deutscher Hof w Oliwie miał zamieszkiwać Lebedjew. Według uzyskanych danych, Ilke podawał się za mieszkańca Łodzi⁵⁴.

Reut vel Backscht: Ustalenia policji politycznej wykazały, że był Żydem i pochodził z Rosji, był szefem szajki szpiegowskiej, w której skład wchodził również Maculewicz i Sujewas (faktycznie więc on sam). Biuro wywiadowcze, które prowadził, funkcjonowało „pod przykrywką” biura handlowego Wniesztorg w Gdańsku, na ulicy Krebsmarkt 4 (Targ Rakowy), w domu prywatnym należącym do hotelu Vanselow (siedziba Wniesztorgu). Tam Wickmann figurował jako prawny mieszkaniec pod pseudonazwiskiem Podeszwa⁵⁵ (czyli faktycznie Reut Stanisław). Backscht został rozpoznany jako szpieg bolszewicki operujący na terenie Polski. Policja polityczna w Toruniu sporządziła raport na podstawie informacji na temat Backschta pozyskanych przez konfidentów. Wynika z niego, że Backscht uchodził za przedstawiciela firmy niemieckiej Gütermann Nächseide Fabrik Gutach Breisgau z Nadrenii. Określono, że z Łodzi do Gdańska trafił koleją 26.08.1924 r. przez Tczew, a wcześniej zamieszkiwał w Berlinie. Dobrze posługiwał się językiem rosyjskim oraz niemieckim, słabo polskim. Został też zidentyfikowany jako komisarz bolszewicki i kierownik sowieckiej siatki szpiegowskiej⁵⁶. Według konfidentów policji politycz-

działalność Wniesztorgu w Warszawie i podobną tolerancję sugerowało wobec struktur tej organizacji w Gdańsku. Minister spraw zagranicznych występował wręcz przeciwko wszelkim inicjatywom dążącym do likwidacji filii Wniesztorgu w Gdańsku, do jakich zmierzał od 1923 r. Komisarz Generalny RP w Gdańsku. Argumentował, że występowanie przeciwko placówkom sowieckim wywoła opór senatu gdańskiego oraz odbije się negatywnym echem na arenie międzynarodowej. Zob. APG, akt. KGRP, sygn. 259/1548, s. 113.

⁵⁰ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/392.

⁵¹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/295.

⁵² APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/402.

⁵³ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/319.

⁵⁴ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/391.

⁵⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/358; APG, akt. KGRP, sygn. 1547, s. 146.

⁵⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/359.

nej podróżował również drogą morską⁵⁷ z Gdańska do Rygi, co tylko utwierdzało polski wywiad w pewności co do współpracy Backschta z wywiadem bolszewickim. Do Polski przybył z Berlina, gdzie przebywał dziewięć miesięcy. Przez pięć miesięcy przebywał w Łodzi. Przedstawał się jako kupiec, handlowiec⁵⁸. Legitymował się książeczką wojskową kapitana rezerwy Wojska Polskiego⁵⁹. Polscy funkcjonariusze policji politycznej z Tczewa drogą konfidencyjną ustalili w styczniu 1925 r., że Backscht miał zamiar wyjechać do Warszawy; w tym celu zamierzał nawet zgolić brodę (ponieważ nosił zarost)⁶⁰. Do Gdańska przybył w towarzystwie, jak podają dokumenty, (...) *żydków, którzy mieli przy sobie dwie małe czarne walizki*⁶¹.

Reut vel Janka to pseudonim Lebjediewa, pod którym wysłał do Maculewicza list z ze swoją fotografią (rys. 4).

Rysunek 4. Fotografia, którą J. Maculewicz przekazał por. B. Skrzetuskiemu.

Pierwszy od lewej – Wickman w mundurze porucznika Wojska Polskiego jako Stanisław Reut.
(Polskie służby rozpoznały na tym zdjęciu Wickmana jako agenta bolszewickiego z Gdańska)

Źródło: APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/269, s. 2; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/283, APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/286.

Wilniewczyc: Po początkowym dochodzeniu i inwigilacji stwierdzono, że nie ma wobec niego żadnych podejrzeń, a on jako wykładowca szkoły artylerii w Toruniu wykazuje należyłą postawę⁶². Według jednej z wypowiedzi J. Maculewicza, Wilniewczyc miał wcześniej pracować w Oddziale II SG⁶³.

Czernatowicz: Opracowywał sprawy mobilizacyjne, prawdopodobnie bezpośrednio w Ministerstwie Spraw Wojskowych RP⁶⁴.

⁵⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/355.

⁵⁸ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/355, 356, 357.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/359.

⁶¹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/352.

⁶² APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/377.

⁶³ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/319.

⁶⁴ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/392.

Tabela 1. Stanisław Reut i rozpoznanie jego działań przez polski wywiad

	Tożsamość główna	Pseudonim 1.	Pseudonim 2.	Pseudonim 3.	Pseudonim 4.	Pseudonim 5.	Pseudonim 6.
	Stanisław Reut	Andrzej Lebedjew	Sujewas	Stach	Backscht	Wickman	Podeszwa
Miejsce przebywania/zamieszkania/obserwacji		Gdańsk, Krebsmarkt 4–5. Korespondencja na nazwisko Podeszwa oraz na ul. Baumgartsche Gasse Berlin – 25 poste restante	Sopot, adres do korespondencji: Berlin, Nw. 7. Postlagerkate 87	Bahnhofstrasse 10, Oliwa	Krebsmarkt 4, Gdańsk	Krebsmarkt 4, Gdańsk	Krebsmarkt 4, Gdańsk

Starszy posterunkowy służby śledczej Szulist: Pracownik Ekspozytury Policji Politycznej w Tczewie, obserwował Maculewicza⁶⁵.

Wagner: Szpieg niemiecki, w korespondencji między Maculewiczem a Stachem, ma pseudonim „kuzyn”⁶⁶.

Lachman: Znany na terenie gdańskim szpieg międzynarodowy, który został skaptowany do obserwowania Reuta przez wywiadowcę Staszewskiego z Oddziału II Sztabu Generalnego⁶⁷

Pietrenko: Pracownik firmy Wnieszstorg⁶⁸.

Średzki-Lubecki: Rzekomo oficer Sztabu Generalnego – współpracownik Maculewicza, od którego miał pozyskiwać informacje⁶⁹.

Olgiert Maculewicz: Porucznik i adiutant w Brześciu nad Bugiem, był podejrzany o zagubienie 9.10.1924 r. Ordre de Bataille. Tylko on miał dostęp do tajnych akt w jednostce. Prawdopodobnie Olgiert Maculewicz sfotografował akta i przekazał je swemu bratu Józefowi⁷⁰. Mieszkał w Grodnie, był żołnierzem Wojska Polskiego⁷¹

⁶⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/371.

⁶⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/300.

⁶⁷ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/390, s. 2.

⁶⁸ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/391, s. 3.

⁶⁹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/392.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

Tyjan: Kapitan Wojska Polskiego z 58. pułku piechoty, przyjeżdżał w odwiedzi-ny do Maculewicza⁷².

Piotr Wilniewicz: Inżynier, instruktor w Oficerskiej Szkole Artylerii w Toru-niu⁷³.

Wacław Maculewicz: Brat Józefa, kapitan Wojska Polskiego, służył w jednostce w Bydgoszczy, a mieszkał w Wolnym Mieście Gdańsku na ulicy Garbary 28⁷⁴.

Nikandr Chełoński: Był administrator gmachu (za czasów rosyjskich) w okre-sie II RP zajmowanego przez Prezydium Rady Ministrów; właściciel mebli, które były tam pozostawione, a których własność wykazał. Meble były od 13.05.1921 r. w dyspozycji porucznika Józefa Maculewicza⁷⁵.

Jerzy Luxemburg: Sędzia śledczy, któremu powierzono ostatecznie sprawę J. Maculewicza⁷⁶. Był zaangażowany w prowadzenie najgłośniejszych spraw o zabój-stwa polityczne. Między innymi, w lutym 1923 r. prowadził śledztwo w sprawie zabójstwa (na tle sporu o autokefaliczność Kościoła prawosławnego w Polsce) pra-wosławnego arcybiskupa Jerzego w Warszawie⁷⁷. Natomiast w 1925 r. prowadził śledztwo dotyczące wybuchu bomby w redakcji „Prawdy Chłopskiej” w Warsza-wie⁷⁸.

Zakrzewski: Konfident działający na rzecz Ekspozytury Policji Politycznej w Tczewie. Miał bezpośredni kontakt z Backschem. Przedstawiano mu (również Backscht) bezpośrednio różne propozycje dotyczące współpracy wywiadowczej. Składał dokładne raporty o działaniach siatki Backschta⁷⁹.

Kuśma: Porucznik Wojska Polskiego DOK (Dowództwo Okręgu Korpusu) w Grodnie. Miał kontakt z Maculewiczem, między innymi w październiku 1924 r. na chojnickim dworcu⁸⁰.

Staszewski: Według dokumentów żołnierz Oddziału II SG, któremu w grudniu 1924 r. powierzono obserwację A. Lebedjewa⁸¹.

⁷² Ibidem; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/393.

⁷³ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/393.

⁷⁴ Ibidem; APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/375.

⁷⁵ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/264.

⁷⁶ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/396. Podobnie jak w sprawie Józefa Maculewicza, policja wykonywała działania śledcze, a następnie przekazała całą sprawę o szpiegostwo sędziom śle-dczym ds. szczególnej wagi, a nie Ekspozyturze Oddziału II SG w województwie wołyńskim w 1924 r. Zob. B. Sprengler, *Policja państwowa w służbie kontrwywiadu*, [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Kraków 2011, s. 144.

⁷⁷ W. Kalicki, *Mroczny Szmaragd*, www.wyborcza.pl/1,76842,1110314,8_lutego_1923_r__Mroczny_Szmaragd.html (dostęp: 20.01.2013).

⁷⁸ B. Sprengel, op. cit., s. 218.

⁷⁹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/352.

⁸⁰ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/280.

⁸¹ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/346, s. 1.

Lachman: Zachowane materiały wskazują, że był szpiegiem „międzynarodowym”, więc osobą, która za odpowiednią stawkę świadczyła usługi szpiegowskie dla różnych państw działających na terenie Wolnego Miasta Gdańska⁸².

Bogusław Skrzetuski: Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Oddziału II SG Ekspozytury w Poznaniu, stacjonował w Chojnicach do jesieni 1924 r.

Józef Leśniewski vel „Lesser”: Porucznik Wojska Polskiego, żołnierz Ekspozytury nr 3 Oddziału II SG w Poznaniu, stacjonował w Chojnicach od jesieni 1924 r.

Afera szpiegowska⁸³ w jaką był zaangażowany chojnicki strażnik celny J. Maculewicz, rozciągała swe kręgi od Wolnego Miasta Gdańska, przez Berlin aż po Warszawę, Grodno, Bydgoszcz, Toruń, Brześć nad Bugiem, Kraków⁸⁴. O tym, że sprawa Maculewicza była aferą szpiegowską w pełnym tego słowa znaczeniu, świadczą podjęte przez niego działania, jak i ich zbieżność z instrukcjami wywiadu sowieckiego na Polskę oraz grupa osób, z którą chojnicki strażnik celny miał kontakty szpiegowskie.

Bibliografia

- Andrew C., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina I. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M. Brzeska, R. Brzeski, Poznań 2009.
- Czarnecka R., *Organizacja Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) i jego ekspozytur terenowych w latach 1921–1939*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, tom 1, red. T. Dubicki, Łomianki 2010.
- Dzieje Chojnic*, red. Kazimierz Ostrowski, Chojnice 2010.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2008.
- Halicki K., *Działalność policji politycznej w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1939*, „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” 2011, nr 4.
- Institucje porządku publicznego na terenie powiatu chojnickiego w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2005.
- Kołąkowski P., *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu w ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010.
- Kopczyk H., *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920–1933*, Gdańsk 1970.
- Krzak A., *Afera „MOCR – TRUST”*, [w:] *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP*, red. T. Dubicki, Łomianki 2012.

⁸² Ibidem.

⁸³ Polskie służby klasyfikowały afery szpiegowskie następująco: szpiegowskie, kontrwywiadowczo-inspiracyjne i typowe działania rozpoznawcze o charakterze operacyjnym. Zob. A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolite przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007, s. 10–103.

⁸⁴ APB, akt. OKPP Toruń, sygn. 183/396.

- Krzak A., *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2007.
- Myszka T., „Dziennik Pomorski”, „Lud Pomorski” i ich dodatki (1923–1939), [w:] *Prasa chojnicka wczoraj i dziś (1912–2005)*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2005.
- Pepłoński A., *Wojna o tajemnice. W tajnej służbie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1944*, Kraków 2011.
- Pepłoński A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 2010.
- Polityka regionalna i historyczna a historyczna i obronna świadomość Polaków*, red. J. Knopek, A. Marcinkowski, Chojnice 2001.
- Rola i znaczenie granicy polsko-niemieckiej na odcinku chojnickim w II RP*, red. J. Knopek, Chojnice 2007.
- Rola starosty w administracji zespolonej na przykładzie powiatu chojnickiego*, red. J. Knopek, Chojnice 2006.
- Skóra W., *Placówka w Chojnicach. Z działalności wywiadu polskiego na Pomorzu Zachodnim w dwudziestoleciu międzywojennym*, Słupsk – Chojnice 2006.
- Skóra W., *Placówki wywiadu polskiego w Chojnicach: przyczynek do dziejów Pomorza Zachodniego i Nadwiślańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, Poznań 2011.
- Sprengler B., *Policja państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011.
- Sprengler B., *Policja państwowa w służbie kontrwywiadu*, [w:] *Wywiad wojskowy II Rzeczypospolitej*, red. P. Kołakowski, A. Pepłoński, Kraków 2011.

Czasopisma

„Dziennik Pomorski” 1923, 1924, 1925.

„Lud Pomorski” 1924, 1925.

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie Akta Komendy Głównej Policji Państwowej 1919–1939.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta Okręgowej Komendy Policji Państwowej w Toruniu.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta Komisarza Generalnego RP w Gdańsku.

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Dyrekcji Ceł w Poznaniu (1919–1939).

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie.

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie.

Netografia

www.wyborcza.pl/1,76842,1110314,8_lutego_1923_r__Mroczny_Szmaragd.html
(dostęp: 20.01.2013).

Summary

Józef Maculewicz's espionage case, assistant officer of Border Guards (Straż Celna) in Chojnice in documents of The Second Republic of Poland (1924–1925). Espionage case structure

This article is based on documents (primary sources) and literature. Author shows one untypical case of espionage conducted by one of the officers of polish Border Guards (Straż Celna in years 1924–1925). Which is an element of Bolsheviks' history of activities aimed toward the independence of The Second Republic of Poland from Soviets bases in Free City of Gdańsk and Chojnice town. This what is highlighted here is a structure of espionage case based on actors of particular events. Readers may get to a conclusion about social, political and economical background of main characters who played important role in such affairs.